

Dr. Bahtir SHEHOLLI

KËNGËT POPULLORE, FUQIZIM I PËRHERSHËM I VEPRIMTARISË PATRIOTIKE TË ISA BOLETINIT

Lidhja shqiptare e Prizrenit, shtypja e saj dhe ngjarjet që pasuan më vonë kanë nxitur shumë kronistë dhe historianë të shënojnë dhe të merren me to. Kjo lëvizje për autonomi e pavarësi kombëtare ia doli të bëjë një punë të madhe si në luftën me forcat e Imperatorisë osmane, ashtu dhe në planin e pasurimit dhe të forcimit shpirtëror kombëtar për rilindjen e popullit shqiptar, me fjalë të tjera për inkuadrimin e tij në rrjedhat e kohës, pra të historisë. Deri në pavarësi të shtetit shqiptar (1912) kjo ishte një ndër ngjarjet më të rëndësishme kombëtare. Ky moment i ndritshëm ndikoi dukshëm në krijimtarinë shpirtërore, e sidomos në letërsinë e shkruar dhe në atë gojore-muzikore.

Nga këngët e kësaj periudhe mund të shihet se është fjala për një ngjarje tejte të rëndësishme, e cila kishte arritur të ngrisë apo të zgjojë në përmasa të përgjithshme vetëdijen kombëtare. Këngët e tilla, që për objekt trajtimi marrin ngjarjet e ndryshme të historisë kombëtare, nuk do të thotë se e shkruajnë historinë, por asaj i japin dimensione më të gjera dhe më të thella të jetës dhe shpirtit të popullit.

Edhe këngët, që u krijuan gjatë kohës së lëvizjeve në Kosovë pas 1912-tës, flasin sesi i përjetoj populli këto ngjarje, e sidomos luftërat dhe trimëritë e personaliteteve të kësaj kohe, çfarë ishte edhe Isa Boletini. Këto këngë i plotësojnë, apo thënë figurativisht, u japin mishin dhe gjakun ngjarjeve në fjalë, pra u japin atë, që nuk

mund t'u japë historia dhe saktësia apo dëshmia e dokumentit historik. Ngjarjet dhe luftërat në këngë zhvillohen në një raport të kundërvënies së armikut dhe të luftëtarëve e trimave shqiptarë. Përkundër tragjikës njerëzore, që dilte nga këto ngjarje, nxirrte krye dëshira dhe vendosmëria për ta vazhduar çështjen e çlirimit kombëtar. Ngjarjet e këtyre kohëve vështrohen - këndohen nëpërmjet vartësve kryesorë si: Ymer Efendi Prizreni, Mic Sokoli, Sylejman Vokshi, Sef Kosharja, Haxhi Zeka, Bajram Curri, Hasan Prishtina, e pastaj më vonë Isa Boletini, e shumë të tjerë, që luftojnë dhe flijojnë jetën për të mirën e përgjithshme kombëtare. Në anën tjetër, krijuesi - këngëtar i popullor i vendos kundërshtarët si: Maxhar Pasha, alias Mehmet Ali Pasha, Dervish Pasha, Shemsi Pasha e të tjerë, që bëjnë çdo gjë për të asgjësuar lëvizjen, por që as sulltani e as ata nuk do të mund t'i zhdukin frytet e saj, të cilat u zhvilluan më vonë dhe më me hov. Kështu, këngëtar i popullor, duke plotësuar dhe duke pasuruar krijimin që së shpejti bëhet gjithëpopullor, në mënyrë të vet lartësoi njërën ndër figurat më të spikatura, me arsye të ngritur deri në legjendë, nacionalistin dhe patriotin Isa Boletinin. Është krejt e natyrshme që ai si frymëzues "I gjallë" dhe i përhershëm të "kallë" flakë në mënyrë të veçantë, jo vetëm për shkak të veprimtarisë politike, luftës, dhe mënyrës së rënies, por edhe për shkak të rrethanave të përgjithshme të kësaj kohe në të cilën emri i këtij patrioti nuk na hiqet nga mendja, nuk na lë kujtimi për të, me që e kaluara dhe e sotmja pashmangshëm përkojnë ndërmjetveti. Kështu, ndodhi që shumë krijues, përmes këngës popullore, të shprehin persiatjet dhe mendimet lidhur me Kosovën, për të kaluarën e saj, për aktualitetin dhe për të ardhmën. Krijuesi popullor, kur këndon për Isa Boletinin, e mbush këngën me një element tejet të rëndësishëm e madhështor në jetën e popullit me dëshirën për liri. Këngët kanë porosi dhe vlera humane. Vetvetiu ky dimension mjaft njerëzor që e ndejmë, është edhe protestë e ashpër kundër luftës shtypëse, e kërkesë për liri që përputhet me idetë dhe me parimet e drejta të ntarjeve të kësaj kohe dhe me etikën në përgjithësi.

Krijimet muzikore popullore, të ashtuquajtura folklorike, numerikisht të shumta, të pasura me mjete shprehëse poetike-

muzikore, janë të realizuara artistikisht. Në secilën prej tyre në mënyrë dhe në masë të duhur, krijuesi - shahiri popullor i gdhend kujtimet vetjake për ngjarjet historike.

Kur është fjala për këngët që këndojnë trimëritë e Isa Boletinit, mund të themi se ato janë të krijuara nga bashkëkohanikët e tij, pra gjatë viteve 1912 - 1916 dhe për nga struktura formale, mjetet shprehëse muzikore dhemënyra e interpretimit - këndimit, i takojnë traditës së vjetër të këngëve epike - historike. Kurse, ato të rejat, të krijuara pas Luftës dytë Botërore, dhe veçanërisht ato që janë krijuar kohëve të fundit, për nga struktura poetiko-muzikore dhe formale janë më të zhvilluara dhe në nivel më të lartë artistik.

Këngët popullore për Isa Boletinin, si ato të hershmet edhe ato që i takojnë traditës së re fshatare trajtojnë jetën dhe veprimtarinë revolucionare të tij. Ato në mënyrë të drejtpërdrejtë flasin për të si personazh kryesor i ndonjë ngjarjeje apo lufte si psh., në këngët: "*Isa Begu n'kamë na'u çue*"¹, "*Isa Begu e Beqir Voca*"², "*Isa Beg po t'thurret nana*"³, "*Kanë shkepë letrat nëpër Shipni*"⁴, "*Shkëlqeu dielli n'kullë t'Boletinit*"⁵, "*Ty Kosovë t'njeh historia*"⁶ etj., ose si bashkëveprimtar apo bashkëbisedues fiktiv

¹ Arkivi i autorit.

² *Këngë të Rilindjes Kombëtare, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë 1978, fq. 277 dhe fq. 280 (variantë); ose Rustem Berisha, Mbi këngën e Isa Boletinit dhe Beqir Vocës, në Gjurmime Albanologjike (Folklor dhe Emologji), VII - 1977, Prishtinë, 1978, fq. 205 - 217.*

³ *Këngë të Rilindjes Kombëtare, fq. 276, ose: Për vend tonë jem tuj luftue, - Këngë popullore nga Kosova, Maqedonia dhe Mali i Zi, Shtëpia botuese "Naim Frashëri", Tiranë, 1979, fq. 199.*

⁴ *Instituti i Folklorit, Këngë Popullore Historike (1978 - 1912), Tiranë 1962, fq. 126; ose në Këngë popullore (poashitë L.F.), Tiranë, 1964, fq. 109, (transkriptuar me nota nga mexhid Dauti); ose në vep. e cit Për vend ton jem tuj luftue, fq. 194.*

⁵ Arkivi i autorit.

⁶ Arkivi i autorit.

me ndonjë personalitet tjetër siç është paraqitur në këngët: “Tonë Kosova o mlue m’tym”⁷, “N’manastir e prenë Shemsinë”⁸, “Na kti veni duhet m’i dalë zot”⁹, “Kur ka dal kaçaku i hyrjetit”¹⁰, “Kosova kundër hyrjetit”¹¹, “Janë ba bashk burrat shqiptar”¹², “N’Selanik a mledhë gjymjeti”¹³, “Kënga e Halit Dulës”¹⁴, “Ministrit të Londër shkun e i than”¹⁵, “N’Kaçanik deri n’Boletin”¹⁶ etj., këngë këto, të cilat përveç vlerës artistike, ofrojnë edhe të dhëna të dobishme për historiografinë tonë të kësaj kohe, siç janë këngët që i morëm në shqyrtim si ilustrime, këto të notografuara që janë mjaft karakteristike si për nga struktura formale, ashtu edhe për nga elementet përbërëse melo-ritmike.

Mesazhi i tyre është ruajtja e nderit dhe e truallit shqiptar. Nga kjo është e qartë se ato, janë edhe pasqyrim i pozitës në të cilën gjendej populli ynë. Ato, jo vetëm që paraqesin fatkeqësinë dhe mundimet e popullit, në të cilat mund të gjenden analogji të shumta me luftërat, ngjarjet dhe trimëritë e mëhershme, por edhe të mëvonshme. Në aspektin formal muzikor këngëtari popullor me vetëdije mbështetet në sistemin modelativ që ka tradita e mëhershme e këngëve epiko-historike. Rolin parësor e kanë pikërisht në dramatizimin tonal, melo-ritmik, në fuqizimin e veprës patriotike të Isa Boletinit, si personazh i veçantë, ose si pjesëtar i

⁷ Vep.cit. **Këngë Popullore Historike**, (I.F.T.), fq. 146; ose në vep.cit. *Për vend tonë jem tuj luftue*, fq.210; ose, vep.cit (I.A.P.) **Këngë të Rilindjes Kombëtare**, fq. 302.

⁸ Po aty fq. 271.

⁹ Po aty fq. 234.

¹⁰ Po aty fq.286.

¹¹ Po aty fq. 293.

¹² Po aty fq. 340.

¹³ Po aty fq.273; ose në vep.cit. *Për vend tonë jem tuj luftue*, fq.196; ose vep.cit. **Këngë Popullore Historike**. fq.127.

¹⁴ - Po aty fq. 294.

¹⁵ - Arkivi personal i autorit.

¹⁶ - Arkivi i autorit.

kolektiviteti: si bartës apo edhe si bashkëveprimtar i këtyre ngjarjeve. Krahas kësaj, rëndësi të veçantë ka edhe përcjellja e këtyre këngëve, qoftë me çifteli e sharki – si ansambël tradicional i përcjelljes së këngëve me tematikë historike, qoftë edhe me orkestrinë të ndryshme popullore me instrumente tradicionale e deri të instrumentet klasike të traditës qytetare. Në këngët e mëhershme kemi një tingëllim arkaik origjinal të të folurit dhe të të kënduarit, pikërisht ashtu si në shumë këngë të tjera në të cilat gjuha poetike-muzikore shprehëse është mjaft ekzotike, në këngët e mëvonshme, veçanërisht në ato të krijuara kohëve të fundit, siç u cek edhe më lartë, kemi forma më të zhvilluara, në të cilat marrësi përmes këtyre këngëve edhe vetë ndihet si pjesëmarrës i ngjarjeve. Duke mos hyrë në analiza që kanë të bëjnë me pikat e përbashkëta, me krijimet e mëhershme, qëndron fakti se këto këngë janë poliptih i pasqyrimeve dhe mbresave të fuqishme monumentale nëpërmjet tingëllimeve më epike, me çka edhe vetë marrësi gjatë dëgjimit për çdo çast përjeton asociacione pothuaj vizuale – lëvizëse: sikur vargjet e tyre melo-poetike duan dhe përpiqen të ngjallin e të dalin në hapësirë, ndërsa ngjarjet dhe luftërat e kohës së Isa Boletinit, të shndërrohen në skena, pothuaj, filmike të imagjinatës dhe shpirtmadhësisë poetike-muzikore. Shpeshherë me zgjedhje të fuqishme tingëlluese janë murosur efektet e ndryshme të heroizmit dhe të patriotizmit të tij. Me transmetimin e elementeve të pasura melo-ritmike, të lëvizjeve të shpejta tonike-motorike në meloditë e këtyre këngëve popullore, krijuesi – *shahiri* ka arritur që, me ngjyrat tonale, në momente të caktuara, të përshtatshme, të marrësi apo degjuesi, të krijojë përshtypje se ai, edhe vetë gjendet në mesin e ngjarjeve dhe luftërave si pjesëtar aktiv i tyre. Posaçërisht janë të efektshme mbarimet tipike të koncipuara si finalizime figurative si në aspektin melo-ritmik, ashtu edhe në atë poetik. Janë këto mbarime që me eksklamacione të ndryshme, klithje e intonacione të larta të një diapazoni të gjerë melodik, rëndom, paraqesin një kontrast nga struktura formale e tërë këngës (shih këngën: “Ty Kosovë t’njeh historia”). Këngët popullore për Isa Boletinin për nga struktura formale, të shumtën e rasteve paraqiten në tri forma: forma e ashtuquajtur “vargore” që sikurse të këngët e traditës lahutare, radhiten vargjet, që kanë një tip melodie të njëjtë deri në fund kur në dy vargjet e fundit paraqitet coda në formë kadence: pastaj, si dukuri më e shpeshtë

është paraqitja e dyvargëshit melo-poetik AB me ose pa refren; dhe, jo rrallë forma strofike - tri pjesore me përsëritje të vargut të dytë (ABB1). Të tilla janë këngët "*Ty Kosovë t'njeh historia*" ose "*Ministrit të Londres shkun e i thanë*" ku, përveç ndarjes në dy pjesë, kemi edhe mbarimin kadencial në formë *code* që interpretohet në *rubato* e ritardando me eksklamacione të fuqishme, gjithnjë në regjistër të lartë. Përveç kësaj, do shtuar se për nga struktura ritmike këngët që i takojnë sistemit modelativ të traditës lahutare këndohen në formë të lirë dhe nuk kanë masa të përcaktuara ritmike. Ndërsa, këngët që këndohen me përcjellje të çiftelisë dhe sharkisë, apo edhe me formacione tjera orkestrale, për nga struktura ritmike vargu më shpeshë i takon tetërrokëshit (4+4, ose 5+3). Ato, pothuaj gjithnjë, kanë masa të përcaktuara ritmike. Këngët e mëvonshme, që flasin për Isa Boletinin janë më të zhvilluara dhe ritmikiisht më të pasura. Kemi raste kur brenda një kënge të vetme ndërrohet takti edhe nga disa herë si psh. në këngën "*Kral Nikolla rrehi telin*", ku kemi kombinime të masave ritmike komplementare me ato të rregullta 9/8, 7/8, 4/8, 9/8, 7/8, 4/8 et. me çka dëshmohet edhe më shumë pasuria ritmike e këtij lloji të këngëve historike.

Në vazhdim, në formë të një analize të shkurtër do të shohim se në ç'formë paraqiten këto këngë dhe si zhvillohet tërësia e krijimit - këngëve popullore? në aspektin poetiko-muzikor këtë analizë do rumbullaksuar në paraqitjen, zhvillimin dhe përfundimin e veprimtarisë patriotike të Isa Boletinit që e bëme përmes një numri këngësh nga literatura dhe atyre të transkribuara nga regjistrime të ndryshme manjetofonike, përmbajtja e të cilave në këtë rast merret si një tërësi e veçantë. Në paraqitje dhe në zhvillim të ndodhisë përfshihen pjesët më të gjata të rrëfimeve, respektivisht, të vargjeve melo-poetike të cilat në krijimet e traditës së mëhershme, që u përkasin formave tradicionale të këngëve epike-historike, kemi mënyrën *vargore* (siç thonë vetë shahirat) të mbarështrimit të strukturës tekstore të të cilat, për shkak të gjatësisë, pjesa më e madhe e tekstit poetiko-muzikor të tërë këngës, paraqet ngjarjen e këngës, shpeshherë duke përfshirë këtu edhe porosinë, për brezat e ardhshëm, si psh.

*Gjaku i Isës kombit i flet,
ju qoft brezave amanet.*

*Der' sa t'jet-0, e gjallë tradhtija,
n'gojë fishekun e don alltija.*

dhe duke u kthyer në fillim: *Isa beg , more, po t' thurret nana,* që më vonë në këngët e reja paraqitet dhe shkruhet në muzikën përcjellëse të ngritur intonativisht dhe artistikisht në nivel më të zhvilluar.

Ndërsa, porosia mund të shihet në vargjet si:

*Ty Kosovë t' njeh historia,
Djemt e tu me dy alltija,
Për me t'rujt nderin e pragun,
Kanë dhënë jetën, kanë derdh gjakun....*

me çka kënga na kthen në kohën e luftërave dhe veprimtarisë patriotike të Isa Boletinit dhe bashkëveprimtarëve të tjerë. Mbarimin e “dramës” e shohim në vargjet e këngës *Në Selanik u mlodh shemjeti*, kur thuhet:

*Mitrovica n'kamë janë çue,
me i pa trimat tuj lëftue,
Isa Begi koka varrue,
a ra n'kulla me u mjekue.*

Mund të supozohet se krijuesi – këngëtari popullor dëshiron që, përveç theksimit të kuptueshëm e të veçantë, të shprehë jehonën e fjalëve dhe muzikës në shpirtin e dëgjuesit. Ai gjithsesi dëshiron që ato të jenë si një jehonë e përhershme e kujtimeve, apo pjesë e mbamendjes. Dhe është mirë të thuhet se pikërisht shprehjet e fuqishme të këngëve që rriten në zë – tingëllimë mbeten të ngulitura fort thellë në ndjenja dhe vetëdije. Brenda një kornize të tillë rrjedha e ngjarjeve ka dramaticitetin dhe shkallëzimin intonativ – muzikor dhe poetik. Së pari paraqitja e Isa Boletinit:

*Sylejman, Sylejman aga,
burra të mirë paska përmbrapa,
Burr i mirë Zeqir Halili,
e ma i mirë Isë Boletini...*

pastaj, koha e ndërrimeve dhe e veprimeve nën politikën çkombëtarizuese të xhonturqve, apo makinacionet e fuqive të mëdha (Kongresi i Berlinit etj.):

*N'Selanik a mledhë gjymjeti,
Dul kanuni, dul hyrrieti;
Padishah, s'të don mleti,
Padishah s'po t'don Shipnija!
N'Manastir u vra Shemsija*

ose në këngën Janë ba bashk burrat shqiptar:

U bashkuen të gjith k'ta trima,

Isa Begu e Hasan Prishtina

sikur edhe në këngën:

Kanë shkep letrat nëpër Shipni,

n'Mitrovicë, teri n'Gusi,

.....
N'at ' Kosovë janë bo mledhi,

bajraktarë e kren të ri.

Isa Begi ja ka mrrë,

me manzerre e me allti,

ka manzerren me 'iqin fyshekë

goja i lumtë, sa mirë po flet:

Kush a shiptar nuk don hyrjet,

lidhim besë si e kem' adet,

me fitue ose me dek!-

Ndërsa, më pastaj paraqiten shenjat e kobshme:

Isa Beg po t'thrret nana:

- Po t'vinë topat me katana,

Shtat sahat po u nihet gjama ...

ose:

Kral Nikolla ma rre'ka telin,

kanxhallozit ja çon haberin,

- Me ma nxanë Isa Begun,

Krejt Evropa ja kan' pa sherrin...

Në lëvizjet dhe betejat e Kosovës u derdh shumë gjak. Shqiptarët kishin një fqinj të keq, i cili me sulme dhe me masa ndëshkuese plaçkit, vret, keqtrajton, robëron. i vetëdijshëm për gjitha këto, Isa Boletini u drejtohet Llapit dhe Shalës së Bajgorës për organizimin e kryengritjes për liri dhe pavarësi. Kështu qi, siç tregon kënga "*Isa Begu e Begir Voca*", i thërret masat - trimat, patriotët dhe përgjithësisht luftëtarët e vet në luftë të organizuar, qoftë edhe në flijim të vetëdijshëm dhe me dinjitet - "*Lidhim besë si e kem adet, me fitue, ose me dekë*". Pas këtij apeli luftëtarët japin betimin për besnikëri, sepse para tyre qëndron trimi dhe heroji Isa Boletini ("*Isa Begi në kamë a çue: - A ka djalë qi vjen me mue*"?). Bashkangjitja dhe përkrahja e ideve dhe e veprimtarisë për rezistencë aktive më së miri janë sublimuar në vargjet: "*Treqin djem mas ju kanë nue*", apo, "*Me fitue, ose me dek*", që paraqet kushtrim për luftë. Pason kulminanta natyrale dramaturgjike e

shumicës së vargjeve melo-poetike për luftën: - *"Nisen luftën me liftue, top e pushkë ja kanë vidue"* (pashës); ose *"Ça kanë retë qi vetojnë? Dy dragoj po liftojnë. N'Kaçanik e n'Crnalevë, Isa Begi, Idriz Seferi, Dergut Pasha me niqinni, Isa Begi me shiptari ..."*, apo, *"Top e pushkë kokan fillue, Krajli n'Serbi koka tmerue, Krejt miletin e ka bashkue*: - *"Çka a'kjo gjamë tuj gjimue? - Isa begi ashtë tuj liftue"*.

Pas asaj që këndohet nëpër shumë këngë për Isa Boletinin, deri në pikën kulminante si psh. në vargjet: *"Kadal Pashë, se s'je n'xhami, Tash po sheh burr me sy, qi djeg vedin, t'përvlon ty!"*, muzika sikur ndalet për një moment. Krijuesi sikur do ta paraqesë fatin e zi të Isa Boletinit dhe shokëve - luftëtarëve të tij. Pas trimërisë së pashembullt krijuesi popullor, me një dialog të luftëtarëve paraqet mbarimin tragjik të tij. Në fund me tinguj dhe intonacione të larta e fort të fuqishme paraqet epilogun e përgjithshëm të jetës dhe të veprës së patriotit Isa Boletinit:

*Podgoricën ma'mloj jezeri,
Po lifton, more, Isa Begu,
M'et dëshmor, Isa vet-o i teti,
Vet-o i teti, dëshmor ka met,
I ka vra shkiët njëzetetë...*

ose si variantë, vrasja e Isë Boletinit: *Kral Nikolla rrehi telin, dhe imazhi i fundit:*

Gjaku i Isës kombit i flet ... Der'sa t'jet-o, e gjallë tradhtija, n'gojë fyshekun e don alltija".

Edhe pse vija e rritjes dramatike, në tingëllim, ritëm, tempo, dhe tensioni psikologjik, na shpien deri te përfundimi i paramenduar dhe i pritur; deri tek ajo kulminanta e brendshme, e fuqishme, jo edhe aq në ngjarje, po në shprehje, e pa dyshim na shpie edhe në dhembjen për tradhtinë e bërë dhe rënien e tij. Në kontekstin përkatës është krejt e qartë se me fuqinë e madhe poetike - muzikore, këngët popullore, që i kushtohen Isa Boletinit, kanë mund ta shqetësojnë emocionalisht krijuesin popullor që të realizojë, sipas mendimit tonë, krijime të fuqishme dhe frymëzuese. Krahës kësaj, siç ndodh shpesh, me mjete dhe me procedime të mundshme më të thjeshta intonative, vija melodike e zërit me elemente diskrete të stilizimit, dhe me intervale konsonancash të theksuara, paraqitet edhe në përcjelljen instrumentale të çiftelisë dhe të sharkisë, si edhe në tingëllimën e